

Források a határtalan sugárzásról

Cseh Gergő Bendegúz – Haász Réka – Katona Klára – Ring Orsolya – Tóth Eszter (szerk): „Ez a sugárzás nem ismer határokat” Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről. Budapest–Pécs, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – Kronosz Könyvkiadó, 2018. 636.

„1986. április 26-án történt az atomenergia felhasználásának mind ez idáig legsúlyosabb balesete.” – ezzel a mondatlal kezdődik az ÁBTL és a Kronosz Kiadó gondozásában 2018-ban megjelent forráskiadvány fülszövege, amely a csernobili atomerőmű-baleset magyar dokumentumaiból közöl válogatást. A kijelentéssel többen vitába szálltak már, mondván, hogy a 20. század legsúlyosabb atombalesete az 1957. szeptember 29-én Majakban¹ bekövetkezett szerencsétlenség volt. Ekkor egy helyi radioaktív hulladéktartályban egy elektromos szikra miatt robbanás következett be, és radioaktív részecskék kerültek a légkörbe, amelyeket a szél mintegy 200,000 négyzetkilométernyi területen szórt szét. A fülszövegből származó idézet meglátása mégsem téves: míg a korábbi majaki incidenst a szovjet hatóságok képesek voltak el-tussolni² – ebben a kommunikációs eszközök és más országok mérőműszereinek hiánya is közrejátszhatott –, addig ezt az „információzárlati bravúrt” majd 29 évvel később már nem sikerült megismételni.

A csernobili katasztrófának a szovjet hatóságok titkolózásának ellenére is viszonylag gyorsan híre ment, így a Szovjetunióra – az elhárítási kötelezettségeken felül – egyfajta hírközlési nyomás is nehezedett. A „vájtfülű” magyar állampolgárok április 28-án este 9-kor szerezhettek tudomást a szerencsétlenség tényéről; az eseményről ugyanis ekkor számolt be első ízben a Magyar Rádió. Írott formában április 29-én, a Népszabadság 2. oldalának közepén jelent meg egy rövid MTI hír.³ Utóbbi a magyar kormány részére készült 1986. április 29-i keltezésű tájékoztató adatait tartalmazza, amely sorrendben az első és az egyik legkorábban keletkezett forrás a kötetben is. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy részletes híreket a magyar nagykövetség is csak május 5-től kapott,⁴ így sokan részt vettek a majálison

¹ A kötet bevető tanulmánya ezzel az esettel és más atombalesetekkel is foglalkozik.

² NAGY, 2014.

³ A csernobili atomkatasztrófa korai magyarországi sajtóreputációjáról bővebben lásd: https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2016/04/26/csernobilrol_a_magyar_ujzagokban# (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 25.)

⁴ Uo.

és más kültéri programokon, míg mások a hosszú hétvégét kirándulással és egyéb szabadidős programokkal töltötték. Ez a hétvége a kortársak emlékezetébe – pszichológiai kifejezéssel élve – villanófény-emlékként ivódott be: ma is könnyen felidézik, hogy ki mit csinált, vagy milyen óvintézkedést tett volna, ha megfelelő ismeretekkel rendelkezett volna a sugárzás várható következményeiről.

Az empirikus tapasztalattal, illetve a közeli múlttal való közvetlen kapcsolattal magyarázhatjuk a máig nem lankadó érdeklődést a csernobili események iránt. Ez indukálhatta, hogy 2016-ban, az események harmincadik évfordulóján a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársai elkészítették a kötet előzményének számító Csernobil-archívumot a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.⁵ A honlapon közzétett források kibővített változataként látta meg a napvilágot az írásunk témáját képező kötet 2018 augusztusában.⁶

Erről a mű elején található összeszedett, igencsak informatív bevezető tanulmány is beszámol, a forrásközlő munka nehézségeivel egyetemben. Továbbá olyan meg nem kerülhető témákat is körbejár, amelyek ismerete nélkül nehezen lennének megérthetőek a kötetben szereplő források (például műszaki ismeretek, gazdasági kérdések, diplomácia).

A papírkötésű kötet igen vaskosnak mondható a maga 636 oldalával. Azonban e terjedelemben beleszámít a lábjegyzet-apparátus,⁷ illetve a különböző, igencsak hasznos függelékek, mint például a radioaktivással összefüggő szakkifejezések vagy a forrásokban szereplő személyek prozopográfiai adattára. Utóbbiban – az iratokban említett személyekhez köthetően – a következő adatok szerepelnek: születési és halálozási év, az, hogy az adott illető a források keletkezésekor mely szervnél milyen tisztséget töltött be; esetenként – ha a kötet tematikája miatt jelentőséggel bír, akkor a rendszerváltást követő tisztségének megnevezése is. A forrásközlő munkákra jellemzően egy rövidítések feloldását tartalmazó lajstrom és egy névmutató is a kötet részét képezi. Legvégül pedig Várai Mihály fotóriporter 2011-ben készített fotói színesítik az olvasottakat, amelyeken keresztül vizuálisan is megelevenedik a szerencsétlenség helyszíne.

Kötet összesen 206 forrást és/vagy forrásrészletet tartalmaz 11 tematikus fejezetbe sorolva, amelyek néhány kivétellel a baleset utáni nyolc hónapban keletkeztek. Mivel tematikus fejezetekről van szó, így azokon belül is időrendiség szerint lettek besorolva az iratok, amelyek négyötödét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, míg kisebb részüket az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára őrzi. A források többsége inkább a politikai döntéshozók és az államapparátus aspektusából mutatják be az eseményeket, amelyek fogalmazásmódja – még a téma érdekessége ellenére is – kissé vontatott. Ezért is lehet, hogy a fejezetek főcímei egy

⁵ A kötet előzményét képező Csernobil-archívum a kiadvány megjelenése után is elérhető maradt: <https://csernobil-archivum.hu/> (Utolsó letöltés: 2020. augusztus 25.)

⁶ A honlap tartalmáért felelősök személye megegyezik a kötet szerkesztőivel.

⁷ A lábjegyzetekben egyedül a *Hungaricana* adatbázison keresztül hivatkozott, Nógrád-, Pest-, és Szolnok megyei hírlapoknál és a *Délmagyarországra*, illetve a *Dunántúli Naplóra* történő hivatkozásban találtam kivétlenül (például 76. lábjegyzetben). Az említett sajtótermékekre URL-en keresztül hivatkoznak, holott az csak a megjelenítés módja, jobb megoldás lett volna az időszaki kiadványokra a szokásos könyvészeti adatokkal hivatkozni.

kissé beszédesebbek és olykor bohémebbek, míg azok alcímei tárgyilagosak. Csak, hogy néhányat említsünk: 1. „Miniszter Elvtársnak jelentem” – A politikai döntéshozatal és a csernobili katasztrófa, 6. „Korlátozás nélkül fogyasztható...” – A baleset közvetlen hatásai, mérési adatok, 8. „Nem eléggé objektív...” – Hivatalos magyar tájékoztatás... A bürokratikus nyelvezet okozta monotonitást ellensúlyozza a 9., „Hát erre én is kíváncsi lennék” című fejezet, amely az állambiztonság „szemüvegén keresztül”, a hárlózi munka során készült dokumentumok bemutatásával igyekszik visszaadni a társadalom katasztrófára adott reakcióit. A fejezetben több érdekes forrástípus is helyet kapott, így például a magyar hírszerzés (BM III/I. Csoportfőnökség) által lehallgatott, a Szabad Európa Rádióhoz (SZEB) 1986. április 28. és 1986. május 17. között beérkezett telefonhívások gépelt változatai, vagy a párt-, állami-, és a belügyi felsővezetés számára készült Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ),⁸ de megtalálható két hálózati („ügynöki”) jelentés is.

A kötet 2018 végi megjelenése tökéletes időzítésnek bizonyult, mivel a témát feldolgozó ötrészes, az HBO által készített minisorozatot nem sokkal később, 2019. május 6-án mutatták be. Ennél jobb reklámot nem is kívánhattak volna a kötet szerkesztői: a sorozat révén ugyanis sok, a téma iránt eddig kevésbé fogékony olvasó mutatott érdeklődést, és kezdett el az ügyhöz kapcsolódó beszámolókat⁹ és (akár magyar vonatkozású) forrásokat keresni. A téma aktualitása ellenére a kiadványról eddig egyetlen írás jelent meg Kis Péter¹⁰ tollából, aki alapos elemzésével komoly kihívásokat támasztott minden további, a kötetrel kapcsolatos elemzés számára.

Ahogy a sorozat, úgy a kötet forrásai is rámutattak arra, hogy a szerencsétlenség nemcsak környezetvédelmi, de világpolitikai szempontból is kiemelkedő jelentőségű esemény volt. Végzetes csapást mért a szovjet illúzió utolsó morzsáira: nyilvánvalóvá tette, és krízishelyzetben tárta fel a keleti tömb gazdasági, társadalmi és politikai fogyatékoságait. A határokon átívelő katasztrófa természetesen Magyarországra nézve is súlyos következményekkel járt, amelyeket ezeken a forrásokon keresztül most minden érdeklődő megismerhet.

Mészáros Dániel

Felhasznált irodalom és rövidítések

MÜLLER

2004 MÜLLER Rolf: Belügyi információs jelentések, 1964–1990. *Trezor*, 3. (2004) 147–164.

NAGY

2018 NAGY Gergely Miklós: Ahol a földből is daganat nő. Élet Majak mellett. *Magyar Narancs*, 2014/42.

(<https://magyarnarancs.hu/riport/ahol-a-foldbol-is-daganat-no-92149> – Utolsó letöltés: 2020.08.25.)

⁸ A Napi Operatív Információs Jelentésekkel kapcsolatban bővebben lásd: MÜLLER, 2004.

⁹ Ugyan a sorozat elkészítéséhez felhasználták Szvetlana Alekszijejics korábban íródott *Csernobili ima* könyvét, sokan mégis később, a sorozat miatt kezdtek el érdeklődni a mű iránt.

¹⁰ Kis, 2019.

Kis

- 2019 Kis Péter: *„Ez a sugárzás nem ismer határokat”* Dokumentumok a csernobili katasztrófa magyarországi következményeiről. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Cseh Gergő Bendegúz, Haász Réka, Katona Klára, Ring Orsolya, Tóth Eszter. A szerkesztésben közreműködött Csizi István. Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Kronosz Kiadó, Budapest, Pécs, 2018. 636. *Levéltári Szemle*, 69. (2019) 2. sz. 87–88.